

Мовний злочин у юридичному та лінгвістичному дискурсі

Анна Черниш

доктор філологічних наук, судовий експерт, Сумський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6183-7312>, e-mail: anna_chernysh@ukr.net

Розкрито поняття мовного злочину як міжгалузевої категорії. Наголошено на зв'язку поняття мовного злочину з поняттями злочину проти людства, мовою ворожнечі, теорією мовної нечемності. Описано жанри вираження мовного злочину в усних і письмових повідомленнях. Зауважено, що лінгвоекспертний аналіз передбачає встановлення наміру скоїти мовний злочин у комунікативних ситуаціях з урахуванням іллокутивного модусу висловлювання.

Ключові слова: мовний злочин; злочин проти людства; лінгвоаналіз; мова ворожнечі; жанр.

Language Crime in Juridical and Linguistic Discourse

Anna Chernysh

The materials reveal the concept of language crime as an interdisciplinary category. The connection between the concept of language crime and the concepts of crimes against humanity, hate speech, and the theory of linguistic impoliteness is emphasized. The genres of expression of language crime in oral and written messages are described. It is noted that linguistic expert analysis involves establishing the intent to commit a speech crime in communicative situations, taking into account the illocutionary mode of expression.

Keywords: speech crime; crime against humanity; linguistic analysis; hate speech; genre.

Сьогодні дискурс судочинства передбачає покарання за різного роду правопорушення, до яких зараховують і так звані «мовні злочини». Це поняття може бути трактовано в широкому значенні цього слова як злочини проти людства / людяності, що, на думку Л. Ажнюк, містять «заклики до насильницького повалення конституційного устрою, до зміни територіальних меж держави, до вчинення терористичних актів, сприяння тероризму, до насильства й жорстокості, посягання на права й свободи людини, а також пропаганду війни та расової нетерпимості, розпалювання міжнаціональної та релігійної ворожнечі та ін.» [1, с. 33], а також у вузькому значенні як акти неповаги

проти певної особи або групи осіб на розмовно-побутовому рівні, що також можуть становити предмет судової експертизи усного чи писемного мовлення в семантико-текстуальній площині.

У правовій культурі мовний злочин розглядають як соціально значущий феномен, що поєднує мову, комунікацію та правові наслідки. Саме тому в судовій практиці часто залучають експертів-лінгвістів, які аналізують усне й писемне мовлення, щоб визначити наявність складу злочину. Мовні злочини не завдають прямої фізичної шкоди жертві, однак вагомо впливають на її психоемоційний стан, спонукаючи до розладів психологічного здоров'я, і навіть можуть

впливати на ідентичність особи, за теорією мовної грубості, або мовної нечемності Дж. Кулпепера, який стверджує, що *«це доволі руйнівне явище: грубість може підірвати почуття власної ідентичності»* [2, с. 246]. Як зауважують Л. Солан і П. Тірзма, *«злочини, вчинені за допомогою мови, полягають у незаконних мовленнєвих діях»* [3, с. 1], порушуючи права й свободу інших осіб, завдаючи моральної або психологічної шкоди. Будь-яка особистість у сучасному цивілізованому світі має право на захист честі, гідності та ділової репутації. В Україні передусім ці права регламентуються Конституцією України (ст. 28) [4], Цивільним кодексом України (ст. 277) [5], Кримінальним кодексом України (ст. 161) [6].

Концептуалізація поняття «мовний злочин» (*linguistic crime / language crime*) почалася в 1970-х роки, хоча витоки цього терміна варто шукати ще на початку ХХ ст. у студіях правників і лінгвістів. На початкових етапах свого виникнення поняття мовного злочину детермінувалося категорією злочину проти людства / людяності (*crimes against humanity*), що прив'язувалося до подій Геноциду вірмен у 1915—1916 рр., і переважно вживалося в політичних, дипломатичних або соціологічних текстах і лише згодом — у судовій практиці та судовій лінгвістиці, набувши значеннєвості в міжнародному праві. Термін «злочин проти людства / людяності» отримав міжнародне визнання в Лондонському статуті Міжнародного військового трибуналу у межах Нюрнберзького процесу (1945—1946 рр.)

на позначення злочинів, пов'язаних із масовими вбивствами, депортаціями, переслідуванням за расовими, релігійними, політичними мотивами. У такий спосіб зародилася концепція мовного злочину, вираженого переважно у формі пропаганди, наклепу, образи, заохочення до насильства і вбивств засобами мови у формі протиправних висловлювань. У системі судочинства це поняття передбачає відповідальність особи / осіб перед іншими особами, групами осіб, спільнотою або навіть нацією за відповідними статтями Кримінального кодексу України (погрози, заклики тощо).

С. Дорда розглядає мовні злочини як маніпулятивні форми впливу на свідомість особистості, зауважуючи, що *«мовний злочин є складовою маніпулювання людиною»* [7, с. 66.] і найчастіше виражений жанрами дифамації, наклепу, образи, словесного екстремізму [7, с.66]. Л. Ажнюк поміж найпоширеніших жанрів і видів мовних злочинів виокремлює заклик, пропаганду, розпалювання ворожнечі [1, с. 34]. Отже, мовний злочин виявляється у численних жанрах свого вираження в лінгводискурсі, реалізується у множині інтерпретацій змістів.

Лінгвоекспертний аналіз усного та писемного мовлення передбачає передусім установлення факту незаконних мовленнєвих дій, що часто зводиться до наміру спонукати, підбурювати, заохочувати вчинити неправомірні дії. У фокус судових лінгвістичних експертиз або досліджень експертів-лінгвістів потрапляють різного роду висловлювання з ознаками

погроз, закликів, пропаганди, підбурювання тощо, що, на переконання Дж. Алі, *«означають спонукання іншої особи до вчинення злочину шляхом впливу на її волю, або шляхом створення в її свідомості ідеї про вчинення злочину, або шляхом захоплення цієї особи до прийняття рішення про вчинення злочину. У цьому злочині можуть використовуватися різні мовленнєві акти, такі як спокушання, переконання, зваблення, а іноді й погрози»* [8, с. 54]. У такому разі важливо не лише констатувати зміст висловлювань та їхні потенційні наслідки, а передусім установити акт наміру скоїти злочин або спонукати до нього.

Для експерта-лінгвіста важливого значення набуває застосування теорії комунікативної лінгвістики, дослідження іллокутивного складника мовленнєвого акту. За «Словником української мови» у 20-ти томах, іллокуція — *«втілення у висловлюванні певної комунікативної мети, що надає йому конкретної спрямованості. Іллокуція — відношення мовлення до мети, мотивів і умов здійснення комунікації»* [9, с. 461]. Отже, лінгвістична експертиза усного чи писемного мовлення спрямована на з'ясування комунікативної мети висловлювання, доведення або спростування вихідного припущення щодо наявності в тексті елементів / ознак / слідів мовного злочину, аналізі умисних мовленнєвих дій, *«які полягають у використанні механізмів прямого й прихованого мовленнєвого впливу на свідомість для ідеологічного домінування, для керування вчинками*

людей в потрібному напрямку й для здійснення контролю за їхньою поведінкою» [1, с. 34], а відтак, і до вчинення або спонукання вчинити мовний злочин.

У тісній взаємодії з поняттям мовного злочину перебуває термін «мова ворожнечі / мова ненависті» (*hate speech*). Базові принципи й прийоми реалізації мови ворожнечі як лінгвокомунікативного явища зводяться до маніпулятивного впливу, емоційного тиску, уживання відповідних лексико-стилістичних конструкцій, що можуть впливати на адресата з метою зазвичай прихованого / непрямого / латентного впливу для реалізації неправомірних намірів. Мова ворожнечі виступає, на думку Н. Горенц, як *«публічне підбурювання до насильства або ненависті на підставі певних ознак, включаючи расу, колір шкіри, релігію, походження та національну або етнічну приналежність»* [10, с. 2] і за відповідних умов — вербальної форми вираження, негативного та деструктивного комунікативного впливу, низки маніпулятивних стратегій — наближається до поняття мовного злочину, підпадаючи під цивільно-адміністративну і кримінальну відповідальність. Мова ворожнечі зорієнтована на формування ворожого образу, іміджу, негативної репутації, підживлення дискримінації, розпалювання ненависті на підставі етнічних, релігійних, гендерних, політичних ознак.

Отже, мовний злочин — це складне міжгалузеве поняття, що студіюється в юридичній та лінгвокультурній площині одночасно. На початкових

етапах виникнення в теоретико-методологічному дискурсі воно детермінувалося поняттям злочину проти людства / людяності, означаючи як заклики до насилля, жорстокості, розпалювання ворожнечі та протизаконних дій на державному рівні, так і акти вияву неповаги до особи, групи осіб, спільноти. Мовні злочини завдають вагомої шкоди психічному та ментальному здоров'ю інди-

віда, впливають на ідентифікаційні процеси. Вони реалізуються в різних мовленнєвих жанрах (дифамація, наклеп, образа, словесний екстремізм, заклик, пропаганда). За своєю лінгвістичною природою мовні злочини наближаються до мови ненависті, мови ворожнечі, теорії нечемності Дж. Кулпепера, ґрунтуючись на різних маніпулятивних технологіях впливу на свідомість індивіда.

Перелік джерел посилання

1. Ажнюк Л. Лінгвістична параметризація мовного злочину: методологічні підходи. *Мова і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 33—46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mis_2017_8_6 (дата звернення: 15.09.2025).
2. Culpeper J. *Impoliteness: Using language to cause offence*. Cambridge, 2011. P. 306. URL: https://www.sil.org/system/files/reapdata/74/71/92/74719298522143717050558921180787414417/SILEBR_2012_003.pdf (дата звернення: 15.09.2025).
3. Solan L., Tiersma P. *Speaking of crime. The language of criminal justice*. Chigago, 2005. 289 p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/57078/1/148pdf.pdf> (дата звернення: 15.09.2025).
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.09.2025).
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.09.2025).
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.09.2025).
7. Дорда С. Мовні злочини. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1 (10). С. 64—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_1_16 (дата звернення: 15.09.2025).
8. Ali J. Forensic Linguistics: A Study in Criminal Speech Acts. *Beni-Suef University International Journal of Humanities and Social Sciences*. 2020. Vol. 2 (1). Pp. 39—65. DOI: 10.21608/buijhs.2020.91333 (дата звернення: 15.09.2025).
9. Словник української мови : у 20-ти т. Т. 6. Київ, 2016. 992 с. URL: <https://1677.slovaronline.com/> (дата звернення: 15.09.2025).
10. Gorenc N. Hate Speech or Free Speech : An Ethical Dilemma? *International Review of Sociology*. 2022. Vol. 32 (3). Pp. 413—425. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03906701.2022.2133406> (дата звернення: 15.09.2025).